

УДК 159.923.2(043.5)

М. М. Філоненко

ОСОБИСТІСНЕ СТАНОВЛЕННЯ ФАХІВЦЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ

Вивчили стан розробленості теоретичних підходів до проблеми особистісного становлення фахівця. Проаналізували психолого-педагогічну літературу з означеної проблеми. Здійснили теоретичний аналіз підходів, концепцій та моделей особистісного становлення, що дозволив дійти висновку, про те, що особистісне становлення фахівця відбувається відповідно до особливостей та закономірностей загального психічного розвитку особистості. Аналіз концепції дозволив нам підійти до розуміння основних факторів становлення особистості студента-медика під час навчання у вузі.

Ключові слова: особистість; особистісне становлення; концепції становлення; фактори особистісного становлення.

Вступ. Особистісне становлення фахівця треба розглядати достатньо широко і не обмежувати тільки безпосередньою професійною підготовкою та професійною діяльністю. Особистісне становлення, а саме розвиток його особистісного потенціалу, починається у особистості набагато раніше перш ніж він здійснюватиме свою професійну діяльність, тобто на стадії оволодіння нею – під час навчання у вищому медичному навчальному закладі. Завданням вищої медичної школи є розкриття цього потенціалу, розвиток і перетворення його на стійку особистісну установку для подальшого особистісного становлення з метою здійснення успішної професійної діяльності.

Мета статті. Виходячи з вище зазначеного, ми поставили за мету вивчити природу особистісного становлення фахівця, шляхом аналізу психолого-педагогічної літератури, виділення механізмів його здійснення, умов і факторів, які впливають на продуктивність цього процесу.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблем особистісного становлення: концепції, підходи, механізми. З метою вивчення проблеми особистісного становлення в професії виділимо підходи, які вивчають професіоналізацію особистості фахівця. Найбільш поширеним для вітчизняної та зарубіжної психології є підхід, при якому відбувається рух від діяльності до особистості, тобто першочергово досліджується будь-яка професійна діяльність, виділяються якості, які зумовлюють ефективність її виконання, відбираються спеціалісти, яким притаманні відповідні параметри.

Звернемося до позиції В. Д. Шадрикова про «нормативно схвалений спосіб діяльності» і «психологічну структуру діяльності» (Шадриков В., 1996). Нормативно схвалений спосіб діяльності – це узагальнений і закріплений інструкціями, розрахований на абстрактного суб'єкта і усереднені умови, спосіб діяльності (Шадриков В., 1996, с.28), а психологічна система діяльності – це психологічна структура діяльності, яка організована в плані виконання функцій конкретної діяльності (Шадриков В., 1996, с.30). Носіями норматив-

но схваленого способу діяльності є спеціалісти, які досягли найбільшої ефективності в трудовій діяльності. В процесі засвоєння професії людина розпредмечує нормативний спосіб і за рахунок індивідуальних особливостей перетворює його в свій індивідуальний спосіб діяльності.

Під час реалізації маніпулятивно-прагматичного підходу до становлення особистості, як зазначає А. Р. Фонарев, ми ніби «підганяємо» особистість під виділені вимоги професії, вивчаємо, наскільки даний спеціаліст, за нашими уявленнями, відповідає даним критеріям (А. Р. Фонарев, 2005, с.58). В даному випадку на перший план виходить суто результативний бік діяльності, тобто прагматичний ефект, увага зосереджується на тих спеціалістах, які в найкоротший термін адаптуються до того ж способу реалізації діяльності і досягнути такі самих результатів в її здійсненні, що і досвідчені спеціалісти.

Другий підхід, який він виділяє називається позитивно-технократичним і є ніби проміжними між підходами, які йдуть від діяльності до особистості і від особистості до діяльності. За даного підходу є два параметри за якими оцінюється кандидат на навчання або вже той, який працює. Ці параметри потрібно поєднати між собою і зазвичай обирають кандидатів, для яких дана професія не є не рекомендована, і які в процесі дослідження показали результати, що відповідають нормативним характеристикам виділених професійно важливих якостей. Припускається, що в процесі навчання і оволодіння знанням, вміннями та навичками можна сформува-ти професійно важливі якості, що відповідають вимогам професії.

Третій підхід до становлення особистості в професії був названий етико-гуманістичним (А. Р. Фонарев, 2005, с.158). Суттю цього підходу є те, що в результаті співставлення успішних та неуспішних спеціалістів і порівняння їх особистісних якостей з професійною ефективністю виводяться професійно важливі якості для даної діяльності. До недоліків даного підходу можна віднести те, що не завжди, наприклад, керівник, який досягнув певних висот в своїй професійній кар'єрі є дійсно компетентним. З іншого боку,

наявність виявлених особистісних особливостей, які властиві ефективним спеціалістам, ще не свідчить про рівень професіоналізму чи можливості його підвищення в майбутньому.

Варто зазначити, що відмінність між маніпулятивно-прагматичним і етико-гуманістичним підходами зумовлена тим, що при першому вивчається в основному наскільки відповідають вимогам професії характеристики психічних процесів і психофізіологічні якості людини, в той час при використанні третього вивчаються особистісні особливості працівників, які потім порівнюються з «профілями» успішних і неуспішних спеціалістів даної професії.

Аксіологічний підхід, четвертий, має суттєву перевагу перед попередніми і передбачає вирішення проблеми становлення особистості в професії, тобто рух від особистості до діяльності, що дозволяє не нівелювати особистісні особливості фахівця, не підганяти їх під параметри професійно важливих якостей, а навпаки, використовувати їх для більш повного розвитку особистості в процесі засвоєння професії. За даного підходу варто орієнтуватися не стільки на наявні, актуальні, скільки на потенційні можливості, здібності до саморозвитку. А. Р. Фонарев наголошує, що структура діяльності і її зміст не залишаються незмінними на протязі всього професійного шляху, вони змінюються з особистісним розвитком спеціаліста, який знаходить в професії все нові можливості, новий смисл, нові форми в межах цієї ж професії (А. Р. Фонарев, 2005, с.251). В іншому випадку через певний час може відбутися регрес особистості і деструкція діяльності, або з'являться різні форми психічних і психосоматичних розладів.

За аксіологічного підходу розвиток особистості стимулює переструктурування професійної діяльності, поглиблює уявлення про неї, що характеризується зміною як вимог, які висуває професія, так і вимог, які людина починає ставити до неї. Переструктурування професійної діяльності в свою чергу приводить до подальшого удосконалення особистості, її розвитку і особистість, яка змінилася знову наповнюється новим змістом.

Предметом нашого комплексного дослідження ми зробили дві групи факторів, які мають вплив на особистісне становлення фахівця:

- зовнішні фактори (екстеріоризовані), які пов'язані з об'єктивними умовами навколишнього середовища фахівця;
- внутрішні фактори (інтеріоризовані), які відображають внутрішній потенціал людини.

Л. А. Коростильовою були виділені дві групи факторів, які мають значний вплив на особистісну самореалізацію (Коростильова Л. А., 2001):

1. ті, які залежать від людини (ціннісні орієнтири, готовність до самовдосконалення, гнучкість мислення, воля та ін.);
2. ті, які не залежать від людини (соціальна ситуація, рівень життя, матеріальна забезпеченість,

вплив на людину засобів масової інформації, стан екологічного середовища).

Згідно вчення про відкриту систему Б. Г. Ананьєва зовнішні фактори, які впливають на особистісне становлення фахівця розглядаються нами на двох рівнях взаємодії людини і суспільства: макрорівень та макрорівень (Ананьєв Б. Г., 1998).

Макрорівень включає в себе три групи факторів: соціально-політичні, соціально-економічні, соціальні. Під соціально-політичними слід розуміти загальну політичну ситуацію яка існує в країні у всіх її проявах. Недооцінювати значущість цього фактору не слід, оскільки особистісне становлення фахівця повинне здійснюватися на рівні формування його як активного громадянина, діяльність якого не може бути відділена від політичного устрою держави.

Ще більш очевидним видається вплив соціально-економічних факторів. На даний час умовах економічного розвитку нашої країни соціально-економічні фактори визначають особливості особистісного становлення багатьох фахівців. Прикладом може слугувати вміння адаптуватися до впливів економічних катаклізмів, і в даному випадку на допомогу приходять потенціал особистості фахівця – до продовження самореалізації в умовах, які кардинально змінилися.

Під соціальними факторами слід розуміти загальну соціальну політику держави з усіма її складовими (освіта, охорона здоров'я, житлові умови та ін.).

Макрорівень представлений двома групами факторів: соціально-економічні і соціальні. Під соціально-економічними факторами на макрорівні треба розуміти матеріальне благополуччя суб'єкта, рівень заробітної плати, загальний дохід сім'ї. Всі ці складові знаходяться в числі тих, які мають безпосередній вплив на продуктивну самореалізацію та професійне особистісне становлення фахівця. Всі ці складові лежать в площині матеріального благополуччя сім'ї, особливо їх вплив проявляється в професіях галузі освіти, медицини та науки, адже якщо звернутися до ієрархічної піраміди потреб за А. Маслоу, то саме матеріальна винагорода дозволяє в певній мірі розвивати свої потенціали і саме стабільність соціально-економічного фактору дозволяє в повній мірі розвивати свої потенціали в професійній діяльності.

Соціальні фактори (мікрорівень) представляє собою соціальне оточення особистості, характер спілкування і взаємодії в сім'ї, в колективі, в референтній групі мають першочерговий вплив на особистість фахівця, і безумовно, багато в чому визначають особливості особистісного становлення.

Внутрішні фактори мають безпосередній вплив на процес особистісного становлення. До них ми відносимо такі:

- рівень самосвідомості (особливості Я-концепції, самооцінка, локус контролю, психологічні захисні механізми, рефлексія);

- особливості мотиваційної сфери особистості (мотивація і мотиви, рівень домагань, цільовий компонент та ін.);
- ціннісні орієнтації;
- особливості емоційно-вольової сфери;
- творчий потенціал особистості.

У цьому аспекті теоретичними та експериментальними проблемами виступають наступні питання: визначення умов і факторів, які сприяють виникненню професійних інтересів, мотивів, цінностей як необхідних передумов особистісного становлення фахівця; дослідження закономірностей особистісного становлення фахівця на етапі навчання у вузі; виявлення основних етапів особистісного становлення студента, що може мати певний внесок в розробку загальної концепції діалектики особистісного становлення фахівця в процесі навчання у вищій школі.

Навчання у вузі повинне забезпечувати простір для творчого розвитку особистості, розглядати всю систему освіти не як технологію передачі інформації, а приділяти увагу глибокому вивченню особистісно орієнтованого навчання, розвитку навчальної діяльності як умови становлення особистості фахівця.

Центральним системоутворюючим фактором особистісного становлення фахівця є самосвідомість. Психологічні механізми особистісного становлення пов'язані з сферою самосвідомості особистості і можуть бути представлені різними структурними компонентами або утвореннями цієї сфери. Вивчення особливостей самосвідомості взагалі, а також професійної самосвідомості зокрема, розширює можливості свідомого самоконтролю і підвищення кваліфікації фахівців. Проблема самосвідомості – одна з ключових проблем в психологічній науці. Вже на початкових етапах становлення особистості самосвідомість виступає як головна проміжна змінна, у ролі своєрідної призми, крізь яку заломлюється вся інформація і відбувається її «розсортування» на більш важливу, менш значну та індивідуальну для даного конкретного індивіда, якому притаманна та чи інша специфіка самосвідомості. Це не лише поглиблює розуміння ролі самосвідомості у забезпеченні психологічних механізмів особистісного становлення, але й розкриває енергетичні ресурси цього процесу, що залягають у найглибших пластах підсвідомої сфери особистості.

Для характеристики самосвідомості використовують терміни: «Я-концепція», «Я», «образ Я», самість та ін. в нашому дослідженні ми будемо розглядати особливості формування професійної Я-концепції в особистісному становленні фахівця.

В нашому дослідженні ми зупинимося на деяких значимих характеристиках самосвідомості, які мають безпосередній вплив на особистісне становлення фахівця.

Структура «Я-концепції» багатьма психологами розглядається як співвідношення різних Я.

Зокрема Р. Бернс виділяє три компоненти: реальне Я (реальні уявлення про себе), ідеальне Я (уявлення людини про те, якою б вона хотіла стати) і дзеркальне Я (Бернс Р., 1986, 421 с.). Узгодженість/неузгодженість між цими компонентами будуть мати безпосередній вплив на особистісне становлення. В зв'язку з цим «зміст» ідеального Я буде відображати образ майбутнього спеціаліста, якого він хоче досягнути в результаті професійної самореалізації. Розбалансованість між реальним Я і ідеальним Я може розглядатися, з одного боку, як негативна тенденція, яка призводитиме до підвищеної тривожності особистості, і, як наслідок, розвитку невпевненості у власних силах. З іншого боку, така розбалансованість може стати так званою рушійною силою розвитку спеціаліста, досягнення ним вершини самореалізації. За результатами експериментальних досліджень вчені прийшли до висновку, що розходження між реальним і бажаним уявленням людини про себе в більшій мірі властивий творчим, інтелектуально і морально розвинутим людям, і відображає нормальний процес розвитку особистості (Кон І., 1981, с. 47).

«Я-концепція» – важливий самотвірний компонент особистості. Недооцінка ролі та особливостей «Я-концепції» призводить до суттєвих вад у особистісному становленні, оскільки не забезпечується соціально-психологічні умови актуалізації творчого потенціалу людини, стимулювання його особистісного зростання і становлення.

Формуванню професійної Я-концепції присвячено роботу Швидкого В. О., поглиблено уявлення будову і функції Я-професійного, визначені стратегії розвитку професійної Я-концепції (Швидкий В. О., 2007). Становлення професійної Я-концепції і прийняття еталону фахової діяльності здійснюється засобами особистісної (саморозуміння, самокерівництва та саморух; екзистенційно-буттєві чинники, внутрішня мотивація поведінки та вчинків, – виробляється образ Я-концепції дорослої людини), предметної (використання досвіду дій як затвердження активної життєвої позиції на підставі екзистенційного та екологічно доцільного ставлення до середовища – оцінка успішності дій та вчинків) та соціальної рефлексії (формування та розвиток інтегрованого Я-образу професіонала, подолання соціальних стереотипів – цінність фаху). Мотивація професіоналів відрізняється перманентним наповненням – постійною готовністю до стандартно-організованої діяльності. Самоздійснення робить професіонала внутрішньо-ініціативним – ініціатива дій зумовлена внутрішніми чинниками ядра особистості і характеризується творчим мисленням людини, чуттєво-інтуїтивною працею. З'являється прагнення перевершити природу, як найвища потреба у самоздійсненні професіонала.

Виявлені стратегії адаптації, які трансформуються у самоздійснення. Інші стратегії (стратегія

перегляду позиції у бік прагматизації, стратегія «пошуку порятунку» в межах молодіжної субкультури, прагматична стратегія «маленької людини») є варіаціями подолання перешкод через інтерналізацію. Провідна тенденція у формуванні Я-концепції студентів полягає у трансформації буттєвої сфери, активізації інтерналізації та / або конформізму, прагматизації.

Формуванню професійної Я-концепції сприяє розвиток здатності до перетворення знань – знакових систем на чуттєво-інтуїтивні конструкції у вигляді образів і почуттів. Застосування опису практичних дій, явищ природи та перебігу рефлексій під час праці створює чуттєвий Я-образ професії. За цих умов дискурсивно-логічні знакові системи перетворюються на чуттєво-інтуїтивні компоненти психіки, що набувають ролі регуляторів практичної діяльності. Я-концепція зміцнюється: а) екзистенційно-буттєвим змістом, б) поглибленням самоконтролю процесу праці та в) зростаючим рівнем адекватності самооцінювання (Швидкий В. О., 2007).

У процесі навчання у вищій школі у студентів відбуваються суттєві зміни у структурі самосвідомості, а саме у рівні його самооцінки та ставленні до себе:

1. Формується ціннісно-смісловий зміст «Я-концепції». На зміну кризи ідентичності приходить професійна ідентичність, стійке уявлення про своє «Я» у ролі майбутнього фахівця. Досягнення ідентичності – статус тієї частини студентів, хто пройшов кризу ідентичності, прийняв на себе певні обов'язки перед суспільством внаслідок самостійних висновків.

2. Зростає рівень домагань у галузі майбутньої професійної діяльності.

3. Формується позитивна самооцінка, у зміст якої входять професійні якості.

4. Змінюються мотиви трикомпонентної «Я-самопрезентації»: бажання продемонструвати свої професійні якості; намагання викликати до себе професійний інтерес; завоювати авторитет професійними якостями.

Розглядаючи проблему особистісного становлення фахівця, можна стверджувати, що формування позитивної «Я-концепції» студента – це завдання вищої школи, яка має забезпечувати не лише професійну, але й психологічну підготовку студента,

на протигагу традиційному формуванню у них суто професійних здібностей, методичної та теоретичної підготовки, особливо це стосується таких «чутливих» професій як професія лікаря, де професійна взаємодія відбувається на особистісному рівні людина-людина. Слід зауважити, що лікар працює не лише з тілом пацієнта, але й з його особистістю, насамперед з «Я-концепцією», допомагає йому досягти не тільки фізичного здоров'я, але й досягнути автентичності для визначення здорового, реального функціонування особистості.

Дослідження «Я-концепції» майбутнього фахівця показують, що це складана динамічна система уявлень студента про себе, яка містить у собі взаємопов'язані і взаємозумовлені компоненти: 1) «Я-образ», що розкриває неповторність самоприйняття через фіксацію студентом певної соціально-рольової позиції і настанов щодо себе; 2) «Я – ставлення», яке визначається самооцінкою професійних здібностей і особистісних якостей і може викликати вияв певних емоційно-ціннісних проявів; 3) «Я-вчинок», спрямований на самовиявлення і самопрезентацію власного «Я», або прояв певної захисної дії, коли є посягання на цінність і цілісність сформованого уявлення про себе (поведінковий складник) (Ткачук С., 2003, с.1 –110).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Теоретичний аналіз підходів, концепцій та моделей особистісного становлення дозволив дійти висновку, що особистісне становлення фахівця відбувається відповідно до особливостей та закономірностей загального психічного розвитку особистості. Аналіз концепції дозволяє нам підійти до розуміння основних факторів становлення особистості студента-медика під час навчання у вузі у вигляді таких положень: особистісно-діяльнісна спрямованість змісту, методики, організації навчального процесу; формування особистісно-професійних установок; концептуальна єдність і наступність змісту, форм і методів навчання у вузі; проблемно-орієнтований, розвивальний характер процесу здобуття медичної освіти; тісний зв'язок теорії та практики; відкритість освітнього процесу, використання інновацій; суб'єкт-суб'єктні стосунки викладачів та студентів-медиків; залучення психологічної служби ВМНЗ з метою розвитку особистості студентів, надання їм психологічної допомоги за необхідності тощо.

Література

1. **Ананьев Б. Г.** Человек как предмет познания. – Л.: Изд-во Ленингр.ун-та, 1968а. – 338 с.
2. **Бернс Р.** Развитие Я-концепции и воспитание. – М.: Прогресс, 1986. – 421 с.
3. **Кон И.** Категория «Я» в психологии / Кон И. // Психологический журнал. – 1981. – Т.2. – №3 – С.47.
4. **Коростильова Л. А.** Психология самореализации личности: Основные сферы жизнедеятельности: дис. д-ра психол.наук: 19.00.01/ Коростильова Лариса Александровна. – Санкт-Петербург: СПб, 2001. – 486 с.
5. **Максименко С. Д.** Психология учіння людини: генетико-модельючий підхід: монографія / С. Д. Максименко. – К.: Видавничий дім «Слово», 2013. – 592 с.

6. **Ткачук С.** Психологічний аналіз самотворення позитивної Я-концепції/ Ткачук С. // Психологія і суспільство. – 2003. – №3. – С.1 – 3.
7. **Шадриков В. Д.** Психология деятельности и способности человека: учебное пособие/ Шадриков В.Д. – М.: Издательская корпорация «Логос», 1996. – 320 с.
8. **Швидкий В. О.** Особливості формування Я-концепції в професійному становленні особистості: дис...к.психол.наук: 19.00.07/ Швидкий Владислав Олегович. – Київ:ХДУ,2007. – 479 с.
9. **Фонарев А. Р.** Психологические особенности личностного становления профессионала: монография/А.Р.Фонарев. – М.: Издательство: НПО «МОДЭК», 2005. – 543 с.

References

1. **Anan'ev, B. G.** (1968). Man as an object of knowledge. Leningrad: Izd-vo Leningr.un-ta (in Russia).
2. **Berns, R.** (1986). The development of self-concept and education. Moscow: Progress (in Russia).
3. **Kon, I.** (1981). Category "I" in psychology. Psihologicheskij zhurnal, 2,47 (in Russia).
4. **Korostil'ova, L. A.** (2001). Psychology of self-realization. Doctor's thesis. Sumy: Sankt-Peterburg: SPb (in Russia).
5. **Maksymenko, S. D.** (2013). Psychology of human learning: genetic- modeling approach. Kyiv:Vydavnychyj dim Slovo (in Ukrainian).
6. **Tkachuk, S.** (2003). Psihologichny analiz self-creation. Psihologija i suspil'stvo,3,1-3 (in Ukrainian).
7. **Shadrikov, V. D.** (1996). Psychology of work and a person's ability. Moscow: Izdatel'skaja korporacija Logos (in Russia).
8. **Shvydkyj, V. O.** (2007). Features of formation of self-concept in the professional development of the individual. Doctor's thesis. Sumy: Kyiv: HDU (in Ukrainian).
9. **Fonarev, A. R.** (2005). Psychological features of personal formation professional. Moscow: Izdatel'stvo: NPO "MODJeK" (in Russia).

М. М. Филоненко

ЛИЧНОСТНОЕ СТАНОВЛЕНИЕ СПЕЦИАЛИСТА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ

Изучили состояние разработанности теоретических подходов к проблеме личностного становления специалиста. Проанализировали психолого-педагогическую литературу по данной проблеме. Теоретический анализ подходов, концепций и моделей личностного становления позволил сделать вывод, что личностное становление специалиста происходит в соответствии с особенностями и закономерностями общего психического развития личности. Анализ концепции позволил нам подойти к пониманию основных факторов становления личности студента - медика во время учебы в вузе.

Ключевые слова: личность; личностное становление; концепции становления; факторы личностного становления.

M. Filonenko

PERSONAL DEVELOPMENT EXPERT: THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM

Studied Condition of theoretical approaches to personal development expert. Analyzed the psychological and pedagogical literature with definite problem. Theoretical analysis approaches, concepts and models of personal development allowed to conclude that personal development is in accordance with professional features and patterns of overall mental development. Analysis of the concept allowed us to approach the understanding of the underlying factors of formation of medical students during their studies at the university in the form of the following provisions: student-activity-orientation of content, methods, organization of educational process; formation of personal and professional settings; conceptual unity and continuity of content, forms and methods of teaching at the university; problem-oriented, evolving nature of the process of obtaining medical education; close link theory and practice; open educational process of innovation; subject-subject relationship faculty and medical students; attract higher medical and psychological services for the development of the individual students, providing them with psychological help if needed and more. Identify the main stages of personal development of medical student, which may contribute to the development of a general concept of dialectics personal development expert in learning in higher education. It was considered self characteristics that have a direct impact on personal development expert.

Keywords: personality; personal development; concept formation; factors of personal development.

Рецензенти

Максименко С. Д. – д. психол. н., проф.
Шевців З. М. – к. пед. н., доц..

Стаття надійшла до редакції 24.09.14